“

Söylendiğine göre bu ilim eskiden Irak halkı olan
Kaldeliler arasında mevcuttu. Onlardan Mısır halkına geçmiş,
oradan Yunanlılara intikal etmiş, Süryaniler ve daha sonra
Araplara geçinceye kadar onlarda kalmıştır.

FARABİ

ÖTÜKEN
her zaman okunacak dergiler

MİLLÎ MECMÛA

SAYI 28

EYLÜL - EKİM **2022**

(2 ayda bir yayımlanır)

İMTİYAZ SAHİBİ

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.

Baskı

Çınar Matbaacılık ve Yay. San. Tic. Ltd. Şti.

Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad.

Ata Han No:34 K:5

Bağcılar / İstanbul

Tel: (0212) 628 96 00

Sertifika No: 45103

Yıllık Abonelik Bedelleri

2022 yılı abonelik bedeli - **225 TL**

2022 yılı kurumsal abonelik bedeli - **250 TL**

Hesap Numaramız

Ötüken Neşriyat A.Ş.

Şube: Beyoğlu Şubesi 456

T. C. Ziraat Bankası

Hesap Nu: 48038437-5009

IBAN

TR73 0001 0004 5648 0384 3750 09

ISSN

2667-4637

WhatsApp

0554 499 90 57

İletişim

millimecmua@otuken.com.tr

Genel Yayın Yönetmeni

Yasin Usta

Editör

Ahmet Alperen Can

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Mustafa Kara

Prof. Dr. Mehmet Akif Okur

Prof. Dr. Levent Bayraktar

Prof. Dr. Erkan Göksu

Prof. Dr. İsmet Türkmen

Doç. Dr. Mehmet Kaan Çalen

Doç. Dr. Mehmet Akıncı

Doç. Dr. Murat Hanilçe

Doç. Dr. Yunus Emre Tekinsoy

Dr. Kemal Haykıran

Dr. Ali Ahmetbeyoğlu

Göktürk Ömer Çakır

Oğuzhan Murat Öztürk

Misli Baydoğan

Metin Savaş

Grafik Tasarım

Mahmut Doğan

Ön Söz

"İslâm felsefesi" gerek içeriği gerek isimlendirilmesi hususunda hayli tartışmalı bir sahadır: Din *lehine*, İslâm ile felsefenin birlikte anılmasına muarız olanlar olduğu gibi felsefe *lehine*, felsefe ile İslâm'ın birlikte anılmasına muarız olanlar da bulunur. Kimi zaman İslâm düşünce geleneğine âşinâ olanların dahî insafsız eleştirilerine mâruz kalır. Orijinal metinleri görmek bir yana dursun, ikincil kaynaklarda kurucu filozoflardan alıntılar okuma imkânına erişmemiş kimselerin radikal hükümlerinin bile İslâm felsefe tarihi çalışmalarının enerjisini tükettiği dönemler olmuştur. Felsefenin, hatta kimi *sosyal bilimler*in yaşam alanına doğrudan sunduğu katkının olup olmadığı esaslı mesele iken, klasik felsefenin zirvesini teşkil eden bu sahanın niçin çalışma lüzumu görüldüğü, belirli felsefe tarihi çevrelerince bile yadırganır. İslâm felsefesi çalışmalarında motivasyon kırıcı tenkitlerin daha fazla bir araya getirilmesinin lüzumu yoktur. İslâm felsefesinin, felsefe tarihi içerisindeki özgün ve önemli misyonu yeni çalışmalarla açığa çıkmaktadır. Türkiye'de İslâm felsefe tarihi çalışmalarının niteliği de gün geçtikçe artıyor. Bu manzarada, İslâm Medeniyeti Dizimizin üçüncü cildi olarak İslâm Felsefesi dosyası hazırlamamız da kaçınılmaz olacaktı.

İslâm Felsefesi dosyamız, Yaşar Aydınlı Hocamızın bu sahanın nasıl anlaşılması gerektiğine ilişkin bir denemesi ile açılıyor. Ardından S. Ayza Salman'ın sistem kurucu ilk filozof olarak anabileceğimiz Fârâbî'nin siyâset anlayışına ilişkin bir çalışması geliyor. Doktora ders dönemi sırasında ödev olarak hazırladığım, Fârâbî'nin *Bir* kavramına ilişkin kanaatlerini ve İbn Sînâ psikolojisinde önemli fonksiyonu bulunan faal akla ilişkin literatürde mevcut görüşleri derlediğim iki metni de ilâve ettik. Endülüs İslâm medeniyetinde felsefenin taşıyıcı filozoflarından İbn Bâcce'yi Bayram Tamtürk, İbn Rüşd'ü ise Aygün Akyol Hocalarımız kaleme aldı. Yusuf Özdemir'in Osmanlı entelektüel geleneğinin önemli meselesi olan amelî akıl problemine dikkat çeken yazısı ile Şamil Erol'un Taşköprizâde'nin felsefî görüşlerini metinlerinden hareketle aktardığı bir yazı da klasik sonrası dönemin izlerini gösterdiler. Halil İlteriş Kutlu'nın değerler eğitimine İslâm felsefesinin kaynaklarıyla yaklaşan bir çalışması ile Yusuf İzzettin Aktaş'ın II. Meşrutiyet devrinde İslâm felsefesine yaklaşım biçimlerini gösteren yazısı da sahanın modern dönemdeki karşılıklarını soruşturdular. Nihâyetinde Abdullah Ezik, Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu ile yayınevimizden neşredilen *Osmanlı Modernleşmesinde İlk Adımlar* isimli kitabı üzerinden bir röportaj gerçekleştirdi. Dosyada, Gazzâlî'nin bir eseri ile Ömer Türker'in İbn Sînâ'ya, Atilla Arkan'ın İbn Rüşd'e hasrettiği modern çalışmaların özetleri de sunuldu. Emeği geçen hocalarımıza teşekkürlerimizi sunarız.

AHMET ALPEREN CAN

İÇİNDEKİLER

İslam Felsefesi Nasıl Okunur?
Yaşar Aydınlı
.....**06**

Fârâbî Felsefesinde Siyaset Tasavvuru
S. Ayza Salman
.....**12**

İbn Sînâ Psikolojisinde Faal Akıl: Literatüre Giriş
Ahmet Alperen Can
.....**18**

Fârâbî'de Bir ve Çok'un Terminolojik Tahlili
Ahmet Alperen Can
.....**38**

İslam Felsefesi ve Meşşâî Geleneğin Oluşumunda İbn Bâcce'nin Yeri
Bayram Tamtürk
.....**54**

Yeni Bir Din Dilinin İmkânı Bağlamında İbn Rüşd'de Felsefe ve Din İlişkisi
Aygün Akyol
.....**78**

Osmanlı Düşüncesinde Amelî Akıl
Yusuf Özdemir
.....**90**

Felsefe ve Ahlâksiyâset Risâleleri Üzerinden Taşköprîzâde'ye Bir Bakış Denemesi
Şamil Erol
.....**96**

***"Değerler Eğitimi"* Meselesine İslam Felsefesinden Bakmak**
Halil İlteriş Kutlu
.....**110**

Son Dönem Osmanlı Düşünce Alanında Bir Varoluş Mücadelesi: II. Meşrutiyet Devrinde İslam Felsefesi Dersleri
Yusuf İzzettin Aktaş
.....**128**

Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu İle *Osmanlı Modernleşmesinde İlk Adımlar: Teknoloji, Bilim ve Eğitim Üzerine*
Abdullah Ezik
.....**144**

Gazzâlî'nin Kelâm ve Halk'ı
Mehmet Yılmaz
.....**160**

Atilla Arkan – İbn Rüşd Psikolojisi
Hasan Arslan
.....**164**

Ömer Türker – İbn Sînâ'da Metafizik Bilginin İmkânı
Abdullah Kurtuluş
.....**176**

İSLAM FELSEFESİ NASIL OKUNUR?

YAŞAR AYDINLI

İslam dünyasında halis felsefi düşünce antik dünyadan taşınan felsefe-bilim eserlerinin tercümelerinden istifade ile teşekkül ve tecessüm eylemiştir. Dolayısıyla bu felsefe, bu yönüyle felsefe tarihinin bir parçasıdır ve o bugüne kadar genel olarak yapılageldiği üzere bu açının ihtiva ettiği problemler üzerinden incelenebilir.

Bir felsefeyi genel olarak iki yönlü bir hareket içerisinde inceleyip irdeleyebiliriz. *İlk* olarak, bu felsefenin etki kaynakları, onlarla ilişkisinin mahiyeti ve kendinden sonraki süreçlere tesiri incelenebilir; bu, söz konusu felsefeyi felsefe tarihinin bir parçası olarak incelemeyi ifade eder. Bu çerçevede kişiler, görüşler ve onların özel ve genel bağlantıları kapsamında ortaya çıkan pek çok problem araştırma konusu yapılabilir. Her felsefe ancak bir gelenek içerisinde neşvünema bulur; dolayısıyla her felsefi oluşumun tarihsel bağlamla kaçınılmaz bir ilişki içerisinde varlık alanına çıktığını söylemek mümkündür. Bu çerçevede İslam dünyasında özellikle dokuzuncu yüzyıldan itibaren varlık sahasına inen ve İslam felsefesi olarak tesmiye olunan düşünme tarzının ve fikri hasılanın önceki medeniyetlerden intikal eden düşünce gelenekleriyle ve bu geleneklerin içerisinde telif edilen kıymetli eserlerle ciddi, anlamlı bir ilişkiye sahip olduğunu görmekteyiz. İslam dünyasında halis felsefi düşünce antik dünyadan taşınan felsefe-bilim eserlerinin tercümelerinden istifade ile teşekkül ve tecessüm eylemiştir. Dolayısıyla bu felsefe, bu yönüyle felsefe tarihinin bir parçasıdır ve o bugüne kadar genel olarak yapılageldiği üzere bu açının ihtiva ettiği problemler üzerinden incelenebilir. Antik felsefe-bilim gelenekleri çerçevesinde hariçten dahile taşınan görüşler ve adamlar her daim İslam filozofunun ana referansları arasında varlığını muhafaza etmiştir; bu, İbn Sina gibi

FÂRÂBÎ FELSEFESİNDE SİYASET TASAVVURU

S. AYZA SALMAN

İslâm nazariyatının oluşmasına ortam hazırlayan sebepler arasında görülen imâmet tartışmaları ve erken dönem tercüme hareketlerinin yapısı, pratiğe dönük olmalarıyla müşterek noktada buluşmaktadır.

Şehristânî, İslâm kelâmı ve mezheplerini anlattığı eserinde, farklı fikirleri-ekolleri izâh etmeden önce temel sebepler arasında hilâfet tartışmalarından bahsederek bir gerçekliği de ortaya koyar.[1] İslâm medeniyetinin târihî realiteleri içerisinde birçok hâdise, naklî ve aklî ilimlerin ortaya çıkmasında sebep olmuştur. Radikal bir tavırla bütün hâdiseyi imâmet (siyâset) meselesine indirgemek niyetinde değiliz; fakat bu yazı bağlamında dikkat çekmek istediğimiz ilk hâdise budur.

Burada değineceğimiz, fikrî tekâmülü sağlayan bir diğer hâdise de, mâlûm olduğu üzere tercüme faaliyetleridir. D. Gutas, tercüme hareketlerini hazırlayan temelleri ilk olarak, Emevi döneminin sonuna kadar devam eden Arap fetihleri ve Abbasi Devrimiyle açıklamaktadır.[2] Abbasi hanedanının iktidara gelince başkenti Bağdat'a taşıması ve buranın nüfus yapısı, tercüme hareketlerinde etkili olduğu gözükmektedir.[3] Gutas, genel itibariyle erken Abbasi toplumunun hızlandırdığı tercüme hareketlerini de, büyük ölçüde siyâsî etkenlerle açıklamaktadır. Bağdat'ın hızla evrilen toplumsal iklimindeki pratiğe dönük bilgi talebi ve oluşum aşamasındaki bilim ve felsefenin teorik bilgi talebi, tercüme hareketlerinde etken rol oynamıştır.[4] Erken dönem

---

[1] Şehristânî, *İslam Kelâmı ve Mezhepleri*, s.39

[2] Dimitri Gutas, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, s.25

[3] *a.g.e.*, s.30

[4] *a.g.e.*, s. 108

İBN SÎNÂ PSİKOLOJİSİNDE FAAL AKIL: LİTERATÜRE GİRİŞ

AHMET ALPEREN CAN

Davidson, bu aşamada da İbn Sînâ ile Fârâbî'nin bir farkına dikkat çeker: Fârâbî ölümsüzlüğü müstefad aklın bir gereği görürken, İbn Sînâ kişinin akli gelişiminden bağımsız olarak nefsin doğası gereği ölümsüz olduğunu savunur.

Faal akıl; Aristoteles'te mevcut kimi imâ düzeyinde temelleri, Yeni Eflâtuncu sudûr şemasındaki konumu ve İslâm filozoflarının felsefe sistemlerinde üstlendiği fonksiyonu bakımından hayli kritik bir kavramdır. Bu kavram sıklıkla metafiziğin konusu edilirken, psikoloji özelinde fiziğin inceleme sahasına da girdiğinden, disiplinler arası inceleme meselesi olma niteliğini taşır. Dolayısıyla faal aklın gündeme gelmesi ile birlikte pek çok problem de kendini gösterir: Faal akın sûret verici olması, ay-altı âlemle ilişkisi ya da âlemin teşekkülünde icra ettiği görev gibi hususlar metafizik sistemin parçası olmasıyla ilişkili iken, insanın küllîleri idrâkinde olmazsa olmaz fiilleri dolayısıyla psikolojinin, dolayısıyla fiziğin sahasına girmiş olur. Bu durumda bizim literatürde nasıl karşılık bulduğuyla ilgileneceğimiz konular, İbn Sînâ psikolojisinde faal akla ilişkin kanaatlerle sınırlandırılacaktır.

Şüphesiz, İbn Sînâ'dan bize miras kalan metinlerde tartışma olanağı sunan malzemelerin bolluğu, ilgili literatürün zenginleşmesini sağlamıştır. Etkili bir kavram ve zengin bir literatür söz konusu edildiğinden, literatürde kimi hususlara yoğunlaşılması kimi hususların temas düzeyinde bırakılması da tabiîdir. Örneğin Wisnovsky, İbn Sînâ'nın Yeni Eflâtunculuğu, Ammoniusçu sentez üzerinden alımladığını öne sürdüğü çalışmasında insanî nefsin, faal aklın ölümsüzlüğünü elde etme çabasına temas

FÂRÂBÎ'DE BİR VE ÇOK'UN TERMİNOLOJİK TAHLİLİ

AHMET ALPEREN CAN

Grek dünyasında Bir'in felsefî problem olarak kurulması ise Elealıların devrine rastlar; Parmenides ve öğrencisi Zenon, var olan'ın bir ve değişmez mâhiyeti haiz bulunduğunu göstermeye çabalar.

Girizgâh: Bir'in Felsefî Problem Olarak Kurulumu

Fârâbî'nin *Bir(lik)* anlayışı üzerine yapılan bir çalışmada, kavramın felsefe tarihi içerisinde nasıl fonksiyon üstlendiğine dikkat kesilmek, ilgili kavramın Fârâbî'deki karşılığını panoramik olarak anlamlandırabilmemiz hususunda mühimdir. Öncelikle Fârâbî'nin *Bir* kavramını felsefî biçimde ele alıyor olması hem kendisinden önce hem de yaşadığı devirde aktüel bir tartışmanın varlığına işaret olarak yorumlanmalıdır; nitekim vahdet-kesret meselesine ilişkin elimizde, Grek dünyası kaynaklı pek çok malzeme bulunmakla birlikte, İslâm nazariyatının teşekkül devirlerinde kelâmcılar da tevhid ilkesi gereğince problemin terminolojisini dinî akîde bağlamında zenginleştirmiştir. Dolayısıyla Fârâbî'ye intikal eden süreçte kavram, felsefeye ve teolojiye gönderimlerde bulunur. Bu doğrultuda Mu'tezile kelamcılarının benimsediği beş ilke içerisinde Allah'ın sıfatları problemi bağlamında *tevhid* ilkesi ilk sırada yer alır.[1] Diğer yandan Fârâbî'nin talebeliğini yaptığını bildiğimiz Yahya b. Adî, Hıristiyan olması hasebiyle vahdet-teslis anlayışları çerçevesinde bir risâle kaleme alarak meseleye farklı bir noktadan yaklaşır. Böyle bir metnin varlığı, Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki tevhid-teslis farklılığının felsefî zemine taşınmış olduğunu gösteren en açık bul-

[1] Kadî Abdülcebbâr, *Şerh'ul-Usûli'l-Hamse: Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, s. 244.

İSLAM FELSEFESİ VE MEŞŞÂÎ GELENEĞİN OLUŞUMUNDA İBN BÂCCE'NİN YERİ

BAYRAM TAMTÜRK

İbn Bâcce dil konusunda uzman ve Kur'an hafızı idi. Aynı zamanda İbn Bâcce'nin bir nesep bilgini olduğunu da belirtmeliyiz. Onun astronomi bilgini olduğu kendisine ait bir rasathane işlettiğine de kaynaklarda rastlamaktayız.

Giriş

İslam felsefesi; felsefenin varlık bilgi ve değer üzerine sistemli ve rasyonel fikirler üretmek tanımının müşahhas bir ifadesidir. Düşünce tarihinde mümtaz bir yeri vardır. İslam felsefesinin kaptan gemisi de kuşkusuz Meşşâî gelenektir. "Meşâ" kelimesi, Arapça yürümek anlamına gelmekte olup İslam felsefesinde genel anlamda derslerini yürüyerek yapan, Aristoteles'i merkeze alan filozoflar için kullanılmaktadır. Peripatetik kelimesi Batı dilindeki karşılığıdır. Bu manada "Meşşâî gelenek" teriminden kastımız Sokrates'in ahlak anlayışından yola çıkarak Aristoteles felsefesi bağlamında kalıp Yeni Platoncu nazariyeler çerçevesinde aklı ön plana çıkarmak suretiyle bir felsefî duruş ortaya koyan filozofların ortak tavrıdır.[1]

İslam filozofları kendi sistemlerini oluştururken öncelikle kavram ve yöntem bilimlerini belirlemekte ve bunlar üzerine fikirlerini kurmaktadırlar.

Müslüman alimler Sasânî, Grek/Bizans ve Çin, Hint medeniyetleri yüzleşmiş, kısa sürede kendine özgü bir bilim ve medeniyet kurgusu oluşturmuştur. Âlimlerimiz bu medeniyetlerle karşılaşmadan önce tefekkürü kendi öncülleri/temel ilkeleri üzerinden yaparak sorunlara

[1] Bk., Mahmut Kaya, "Meşşâiyye" *Dia*, 29/ 393; Aristoteles doktrinini benimseyen kimseyi ifade eden Grekçe peripatetikos terimini karşılamak için kullanılmakta, söz konusu doktrine de meşşaiyye (peripatetizm) denilmektedir.

YENİ BİR DİN DİLİNİN İMKÂNI BAĞLAMINDA İBN RÜŞD'DE FELSEFE VE DİN İLİŞKİSİ

AYGÜN AKYOL*

İbn Rüşd'ün hayatına yön veren en önemli olay ise İbn Tufeyl ile tanışmasıdır. İbn Rüşd, 1169 yılında İbn Tufeyl tarafından felsefe ve bilim sahasında zengin bir kütüphane sahibi olan Sultan Ebu Ya'küb Yusuf İbn Abdülmü'min'e takdim edilmiş, halifenin isteğiyle Aristo'nun eserlerine şerh yazması kendisinden istenmiştir.

Giriş

İslam'ın bulunduğu coğrafyaya ve tarihe en büyük katkısı, kapalı bir toplumu açık toplum haline getirip yeni bir bilgi ve değer sistematiği oluşturmasıdır. Bu, geçmiş tarihsel birikimle yeni bir ilişki biçimi doğurdu. Tercümeler ve yeni yorumlar, İslam kültürünü etkilediği kadar Batı düşüncesini de etkiledi. Grek düşüncesindeki Aristoteles tarafından inşa edilen Peripatetik geleneğin İslam dünyasındaki öncüsü İkinci Muallim olarak isimlendirilen Farabi, zirvesine taşıyan ise İbn Rüşd oldu.[1]

İbn Rüşd, döneminin önde gelen ailelerinden birinin çocuğu olarak 520/1126 yılında Kurtuba'da doğdu. Babası ve dedesi Kurtuba'da kadılık yapan filozof, ilmi bir ortamda yetişti. Resmi görevinin yanı sıra Kurtuba camiinde imamlık da yapan dedesi Ebü'l-Velid Muhammed'den ayırt edilmesi için filozofa "hafid" (torun) denilmiştir.[2] İbn Rüşd, temel dini ilimleri babasından öğrendi. Hafız Ebu Muhammed b. Rızk'tan fıkıh dersleri aldı; İmam Malik›in *el-Muvatta'* adlı eserini ezberledi. Ebü'l-Kasım İbn Beşküval'den hadis ve fıkıh usulü okudu. Filozofun fıkıh konusunda *Bidayetü'l-Müctehid* ve *Nihayetu'l-Muktesid*[3] adlı eseri kale-

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı, aygunakyol@hitit.edu.tr.

[1] Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, *İslam Felsefesi Teşekkül Dönemi,* Elis Yay., Ankara 2017, s. 76, 77.

[2] Bekir Karlığa, "İbn Rüşd" mad., *İA.,* TDV Yay., İstanbul. 1999, cilt: 20; s. 257 vd.

[3] İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid* ve *Nihayetu'l-Muktesid Mezhepler Arası Mukayeseli İslam Hukuku,* Ensar Neşriyat, İstanbul 2015.

OSMANLI DÜŞÜNCESİNDE AMELÎ AKIL

YUSUF ÖZDEMİR

Arka planını İslâm nazariyatı ve Selçuklu mirâsının oluşturduğu Osmanlı düşüncesinin ve medresesinin zirveye ulaştığı bir dönemde yaşayan isimler arasında Taşköprizâde Ahmed kendini göstermektedir.

İslâm medeniyetinde düşüncenin kötürümleşmesine ilişkin ilk dönem oryantalist çalışmaların tesirinden bu yana, Osmanlıların bir düşünce dünyasının olup olmadığı problemi tartışma konusu olarak kendini göstermektedir. Yakın zamana kadar Gazzâlî üzerinden verilen peşin hükümlerle neticelenen bu tartışmalar, Osmanlı'da düşünce hayatının kayda değer olmadığı kanaatiyle sonuçlanmaktadır. Literatüre bugünden baktığımızda, verilen peşin hükümlerin sıhhatini tartışmak lüzûmlu hâle gelmiştir. Tartışmalarda müşterek zemini sağlayabilmek için genel olarak düşüncenin, özel olarak Osmanlı düşüncesinin mâhiyetinden neler anlaşıldığı konusunda açıklayıcı olmak mühimdir. Şu hâlde tekdüze bir düşünce olamayacağı gibi kültürlerarası farklılıklara sâdık kalmayarak Batı tecrübesi üzerinden Osmanlı'da düşünce hayatının olmadığı hükmüne varmak, kendi şartları içerisinde bir değerlendirilmeye tâbi tutulmadığı sebebiyle düşünce târihçiliği zâviyesinden de bir usûl hatası olmalıdır. Her menba' kendi fikrini verir. *Her devir, filozofundan başka şey ister.*

Osmanlı düşüncesinin kapsamına ilişkin problemde, Taşköprîzâde'nin *eş*-Şek'âik'ini ve ona yazılan zeylleri hatırlamak yerinde olur: Osmanlı düşüncesi, Osmanlı hânedânının yönettiği siyâsî sınırlar içerisinde nazariyat alanına giren ürünlerin mahsulüdür; Osmanlı entelektüeli ne yalnız Anadolu sı-

FELSEFE VE AHLÂK-SİYÂSET RİSÂLELERİ ÜZERİNDEN TAŞKÖPRÎZÂDE'YE BİR BAKIŞ DENEMESİ

ŞAMİL EROL

Sûfilerin, dünyevî bir mesele olması bakımından siyâsete ilişkin görüş beyân etmeyeceklerini düşünmek de hatalı bir perspektif olacaktır. Balasagunlu Yûsuf'un telifi Kutadgu Bilig'de zühdî hayatı gâye edinen Odgurmış'ın toplum hayatının bir parçası hâline getirilmeye çalışılması ve bu zâviyede "halvet der-encümen" kavramsallaştırılması dikkat çekicidir.

Girizgâh Niyetine

İslâm medeniyetinin nazariyat sahasında değerlendirilebilecek eserler, büyük ölçüde birçok disiplin arasında med-cezir hâlinde bir yapıya sâhiptir. İslâm nazariyatının oluşma ve gelişme devirlerinde birçok disiplin birbiriyle irtibat hâlinde olmuş ve dolayısıyla entelektüel portreler de bu disiplinler-arası münâsebete paralel olarak yol almıştır. Felsefîleşmiş kelâm ve felsefîleşmiş tasavvuf bu durumun somut örnekleridir. İslâm nazariyatı içerisinde değerlendirebileceğimiz Osmanlı entelektüel geleneğinde de bu özelliğin örneklerini görmek mümkündür.

Osmanlı entelektüel geleneğinin tek bir odak noktasından bahsetmek imkânından bahsetmemiz pek de mümkün gözükmemektedir. Burada, *tefekkür teriminin felsefe, kelâm, tasavvuf, edebiyat ya da bilimden sadece birine indirgenemeyecek bir kavramsal gerçekliğe sahip olduğu söylenebilir.*[1] Bundan dolayı Osmanlı-Türk düşüncesini anlama ve yorumlamada kullanılacak yöntemin, genel felsefe tarihi yazıcılığında görüldüğü gibi argümantasyonlara indirgemeci bir tavır olmayacağı ortaya çıkmaktadır: Osmanlı düşüncesi, Osmanlı hânedânının yönettiği siyâsî sınırlar içerisinde nazariyat alanına giren ürünlerin mahsûlüdür.[2] Müellifin soyu veya telifinde kullandığı lisan, belirleyici unsur değildir.

---

[1] Fatih M. Şeker, *Osmanlı Entelektüel Geleneği*, s. 28

[2] Tahsin Görgün, "Osmanlı Düşüncesi Nasıl Anlaşılabilir?", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı 13-14, s. 31.

"DEĞERLER EĞİTİMİ" MESELESİNE İSLAM FELSEFESİNDEN BAKMAK

HALİL İLTERİŞ KUTLU

Tahayyülün birinci işlevi, fiziki varlıklardan gelen somut duyu algılarını soyutlamak ve akletme melekesi için hazır hale getirmektir.

XVII. asrın büyük fikir adamlarından Molla Sadrâ'nın felsefi bir üslup ile dile getirdiği gibi, varlıklar değişim ilkesini kendi özlerinde barındırırlar. Sadrâ'nın *cevheri hareket* şeklinde tabir ettiği bu mahiyet, nesnelerin özünde meydana gelen bir değişim hareketi olmakla birlikte onların nihai gayesi olan kemâlete, yani olgunluk raddesine gelinceye kadar devam eder. Söz konusu değişim hareketinin vuku bulması sadece dış etkenlere bağlı değildir. Nesne ya da varlık, kendine has saikleri ve iç dinamizmi içerisinde de bu hususi tekâmülünü gerçekleştirmeye muktedirdir. Zira her varlık, kendini geliştirecek, bulunduğu konumdan daha iyi bir konuma gelmesini sağlayacak ve daimiliğini değişerek ve dönüşerek ileriye dönük bir yörüngede kaim kılacak esaslara sahiptir. Fonksiyonalist bağlamda ele alındığında yaşayan bir organizma yani yaşayan bir canlı olarak karşımıza çıkan toplum mefhumu da söz konusu tekâmül hususiyetini fevkalade haizdir. Çünkü bu organizmayı oluşturan tüm parçalar onun hayatiyetine katkıda bulunan bir işlev üstlenmektedir. Aynı toprak parçası üzerinde bir arada yaşayan ve temel çıkarlarını sağlamak için iş birliği yapan insanların tümü (Türk Dil Kurumu [TDK], 2011) şeklinde tarif ettiğimiz ve ontolojik olarak bizzat mensubu olduğumuz toplum/cemiyet varoluşsal tekâmülünü, kendine has hususiyetler ve kurallar bütünü içerisinde mütemadiyen gerçekleştirmektedir. Dolayı-

SON DÖNEM OSMANLI DÜŞÜNCE ALANINDA BİR VAROLUŞ MÜCADELESİ: II. MEŞRUTİYET DEVRİNDE İSLAM FELSEFESİ DERSLERİ*

YUSUF İZZETTİN AKTAŞ

Felsefe ve İslam felsefesi derslerinin modern ve geleneksel Osmanlı eğitim kurumlarında yer alması Osmanlı modernleşme teşebbüsleri esnasında gerçekleşmiştir.

Giriş

Takriben 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin yaşadığı askerî mağlubiyetleri ve beraberinde gelen toprak kayıplarını Osmanlı Devlet ricâlinin başlattığı tecdid/ıslah/modernleşme hareketlerinin temel sâiklerinden biri olarak görmek hakikate çok da aykırı bir durum olmasa gerektir. İlk safhada askerî eğitim sahasında başlayan modernleşme teşebbüsleri sadece bu alanla sınırlı kalmamış, Osmanlı dünyasını var eden teorik ve pratik unsurların neredeyse tamamına nüfuz etmiştir. Batı dünyasından İslam/Osmanlı dünyasına yönelik saldırıların sadece maddî/askerî hat üzerinden gerçekleşmemesi; İslam dünyasının felsefî, fikrî, hukukî, ictimaî, ahlâkî yönleri ile de geri kalmış olduğu, düşünce tarihinde özgün bir yerlerinin olmadığı iddialarının birer slogan haline dönüşmesi modernleşme teşebbüslerinin Osmanlı sahasında etkin ve yaygın bir hâl almasındaki en önemli âmilleri arasındadır. Askerî sahada büyük mağlubiyetlerle karşılaşmamış Osmanlı Devleti'nin yaşadığı toprak kayıplarının devlet ricâlinin, âlim ve aydınlarının zihninde yarattığı travma Batı dünyasından gelen, gerçeklikleri oldukça tartışmalı iddia ve ithamların etki ve nüfuz gücünü hayli arttırmış olduğu anlaşılmaktadır.

Felsefe lügatlerinde kısaca "hikmet sevgisi" şeklinde tanımlanan felsefenin modern dönemde sadece hakikate yönelme ve onu bulma aracı olarak kabul edilmeyip, siyasî

* Bu çalışma yazarın *II. Meşrutiyet Devrinde İslam Felsefesi Dersleri Müfredat Hocalar Ders Kitapları* adlı çalışmasından üretilmiştir. Bkz. Yusuf İzzettin Aktaş, *II. Meşrutiyet Devrinde İslam Felsefesi Dersleri Müfredat Hocalar Ders Kitapları*, İstanbul, İLEM Yayınları, 2021.

PROF. DR. EKMELEDDİN İHSANOĞLU İLE *OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE İLK ADIMLAR: TEKNOLOJİ, BİLİM VE EĞİTİM ÜZERİNE*

ABDULLAH EZİK

Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu, Ötüken Neşriyat'tan çıkan yeni kitabı *Osmanlı Modernleşmesinde İlk Adımlar: Teknoloji, Bilim ve Eğitim*'de İslam felsefesinin geçmişten bugüne nasıl bir dönüşüm içerisinde olduğunu anlatırken Osmanlı medeniyetini oluşturan kültürel, eğitimsel, bilimsel ve teknolojik gelişmeleri de farklı noktalardan inceliyor. Büyük bir fikir hareketi olarak değerlendirilebilecek, felsefe ile eğitimin, bilim ile teknolojinin iç içe geçtiği tüm bu merhaleler, özünde hep bir ilerleme hareketi de barındırıyor. Osmanlı-İslam felsefesinin üzerinde yükseldiği söz konusu bu değerler, bugünkü medeniyet anlayışımızın da özünü teşkil ediyor.

Abdullah Ezik, Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu ile geçtiğimiz aylarda Ötüken Neşriyat'tan çıkan yeni kitabı *Osmanlı Modernleşmesinde İlk Adımlar: Teknoloji, Bilim ve Eğitim* üzerinden Osmanlı-İslam felsefesi, bu felsefenin devir ile ilişkisi, Osmanlılarda dil, eğitim ve bilim anlayışı ile imparatorluktan cumhuriyete giden süreci konuştu.

> Çok erken tarihlerde Avrupa dillerinden tercümeler var. Burada en mühim şey Osmanlı modernleşmesinde, Batı'da, veya daha doğru bir ifade ile Avrupa'dan (zira Batı Amerika, Avustralya gibi çok büyük bir alanı kapsayan modern bir kelime bu) transfer edilen hususlar "selective"/"seçici" bir tavırla alınır.

Siz bu kitabınızda 1980'den bu yana, 40 yılı aşan bu ilk modernleşme adımlarında birçok konuya değindiniz. Bilimin aktarılması, teknolojinin aktarılması, eğitim ve dini eğitim kurumlarının inşa edilmesi, dilin değişmesi, kanuni düzenlemelerin değişmesi gibi birçok konuyu işlediniz. Bu nereden neşet ediyor, siz bu konuyla nasıl ilgileniyorsunuz?

GAZZÂLÎ'NİN KELÂM VE HALK'I

MEHMET YILMAZ

Sözgelimi, medya kuruluşlarında her gün İslâm nazariyatının meselelerinin konuşulduğu ve yer yer halkın dünya görüşünden farklı dil kullanan isimlerin hayran kitlesi toplamaya başladığı bir ortamda olduğumuz için Gazzâlî'nin İlcâmul'l-avâm an ilmi'l-kelâm (Halkı Kelâm İlminden Geri Tutma) adlı eseri, aynı meselelere değilse de benzer bir probleme işâret ettiği için yeniden gündeme getirilmeye müsâittir.

Son yıllarda artmakta olan İslâm nazariyatı çalışmalarının dört başı mâmur yapısını ortaya koymanın gerekli bir usûlü, bugün "uzmanlaşma"nın kalıplarından biraz olsun çıkarak disiplinler-arası anlama sahip tefekkür teriminin içini dolduran bütün bilgi ve ilim türlerinin meselelerine kulak vermektir. Kelâmî, felsefî, tasavvufî veya fıkhî meselelerin, bugün yeniden aktüel hâle getirilme imkânı olan taraflarına bilhassa ağırlık verildiği takdirde, kaynaklarımızdan hareketle dünden bugüne miras kalan bir sorun olarak kendini gösteren "özgün fikir üretimi" meselesinde de pekâlâ çözüm yolları yoklanmış olacaktır. Kaynaklara baktığımızda mâzide kalmış ve bugün tartışılmaya lüzumu olmayan pek çok mesele vardır; fakat sayfaları çevirdiğimizde pekâlâ bugün hâlâ tartışmalara ihtiyaç duyulan problemlerin de olduğu kendini gösterir. Sözgelimi, medya kuruluşlarında her gün İslâm nazariyatının meselelerinin konuşulduğu ve yer yer halkın dünya görüşünden farklı dil kullanan isimlerin hayran kitlesi toplamaya başladığı bir ortamda olduğumuz için Gazzâlî'nin İlcâmul'l-avâm *an ilmi'l-kelâm* (Halkı Kelâm İlminden Geri Tutma) adlı eseri, aynı meselelere değilse de benzer bir probleme işâret ettiği için yeniden gündeme getirilmeye müsâittir.

Klasik Yayınları'nın İslâm Felsefesi Dizisi'nde yer alan ve "Kelâm ve Halk" başlığıyla neşredilen kitabın mütercimleri Mahmut Kaya-M.

ATİLLA ARKAN – İBN RÜŞD PSİKOLOJİSİ*

HASAN ARSLAN

İbn Rüşd, yazdığı üç şerh ile ve birtakım diğer risâleler yoluyla ortaya koyduğu kanaatlerinde birtakım farklılıklar da görülebilir; Arkan çalışmanın sınırları içerisinde bunları tam tespit edebilmekten ziyade, İbn Rüşd'ün eserlerinden kalkarak filozofun psikolojisini analitik biçimde değerlendirebilmeyi gaye edinir.

Atilla Arkan'ın doktora tezinden hareketle hazırlamış olduğu bu eserde, İbn Rüşd'ün psikolojiye ilişkin kanaatleri dört-başı mâmur bir şekilde ortaya koyulmaktadır. Bu maksada hizmet edecek şekilde; girizgâh aşamasında ilkin problemin panoramik manzarası çizilmiş, ardından nefs araştırmasının, ilimler tasnifinde nereye denk düştüğü, hangi yöntemleri kullandığı ve hangi meseleleri ele aldığı belirlenmiştir. Sonraki aşamalarda; canlılık verici güçler ve beş duyudan başlayarak insanın metafizik bilgiye ulaşmasını sağlayan ittisal nazariyesine varacak şekilde bölümlendirmeler yapılarak nefsin idrâk etme, isteme, hatırlama gibi çeşitli güçleri ile İbn Rüşd'ün akıl anlayışı izah edilmiştir. Arkan, İbn Rüşd'ün psikolojisini değerlendirirken, filozofun *el-Muhtasar fi'n-nefs*, *Telhîsü kitâbi'n-nefs*, *Şerhü'ş-kebir li Kitâbi'n-nefs* gibi şerhlerinin yanısıra *Hiss ve'l-Mahsus* gibi eserlerini de kullanmıştır. Bu çalışma dosyasında Arkan'ın eserinin bir özeti sunulacağından, bölümleri kademeli biçimde notlandırmadan evvel, eserin İbn Rüşd'ün psikolojisini ortaya koyma biçimine, temel nüanslarına ve ulaştığı neticelere değinebiliriz.

İbn Rüşd nefs teorisini, Aristoteles'in modeli üzerine inşâ ederek fizik, metafizik ve diğer ilimlerle irtibatlı biçimde tahayyül edilebilecek şekilde kurgulamıştır. Hem fiziğin parçası olmak bakımından terminolojik düzeyde ve yöntem bakımından paralellik taşırken, bu

* Atilla Arkan, *İbn Rüşd Psikolojisi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2015.

ÖMER TÜRKER – İBN SÎNÂ'DA METAFİZİK BİLGİNİN İMKÂNI*

ABDULLAH KURTULUŞ

Şu halde metafizik bilginin imkânı sorununun çözümü için öncelikle insanın idrak güçlerini tahlil etmek, ardından bu güçlerle ne dereceye kadar bilinebileceğini ve bu çerçevede yetkinleşmenin ne derecede olabileceğini ve nihayetinde de bu bilgi ve yetkinliğin nasıl bir yöntemle elde edilebileceğini ortaya koymak gerekir.

İbn Sînâ'nın felsefî sistemiyle ilgili yapılmış çalışmalar arasında önemli bir konumda bulunan bu eserde, İbn Sînâ'nın düşüncesinde metafizik bilginin imkânı ve yöntemi tartışılmaktadır. İbn Sînâ'nın felsefe tanımında yer alan "*insanın gücü ölçüsünde şeylerin hakikatlerini kavraması*" ibaresinden ne anlaşılması gerektiği eserin temel amacı olarak ortaya konurken, yöntem de "İbn Sînâ felsefesinin temel ilkelerinden hareketle düşünmek" olarak belirlenir. Bu bağlamda kitabın temel sorusu, insan nefsinin ne ölçüde bilme gücüne sahip olduğudur.

İnsan, tıpkı diğer canlılar gibi bir nefse sahiptir. Fakat insan nefsi, aklî bir cevherdir. Bu yönüyle o, bitki ve hayvanlara değil Tanrı ve semavi cisimlerin akıllarına benzemektedir. Bu durum insan nefsi için bir imkân doğurmaktadır. Bu da gerçek bilgiyi elde edebilme imkânıdır.

İbn Sînâ'ya göre gerçek bilgi, mâkullerin, nefisteki idrakidir. Ancak insanın gerçek bilgiyi elde etme imkânı, bir engelle karşı karşıyadır. İmkânın fiile dönüşmesi de bu engelin aşılmasına bağlıdır. Bu engel, insanın aklî bir cevher olan nefisle birlikte maddî bir bedene de sahip olmasıdır. Bu bakımdan insan, aklî cevher olan diğer nefislere kıyasla bölünmüş bir yapı arz eder. Bunun anlamı insanın çeşitli kuvvelere, iç ve dış idrak güçlerine sahip olmasıdır. Bu bağlamda insanın, maddî yönünün kendisine ulaştırdığı etkilerden tecridinin gerekliliği karşımıza çıkar. Nitekim metafizik bilginin

* Ömer Türker, *İbn Sînâ'da Metafizik Bilginin İmkânı*, TDVY, 2022, İstanbul.